

ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԵՎ ԱՐԴԻ ՄԻ ՇԱՐՔ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՓՈԽԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՆ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԸՆԿԱԼՈՒՄՆԵՐՈՒՄ

Նիկոլ Մարգարյան, Մելինե Թորոսյան*

«Կարևորն այն չէ, թե ինչ է տեղի ունենում,
այլ այն թե մենք ինչպես ենք վերաբերվում դրան»:

Թ. Գոլաս

Ստանդարտ ու խորացված հարցումների հիման վրա հողվածում փորձ է արվում ցույց տալու, թե ինչպիսին են մշակույթի ընկալումները հայաստանյան հանրությունում, ինչպիսի պայմաններում և գործոնների ազդեցությամբ են ձևավորվել և ինչպիսի ներուժ են պարունակում դրանք՝ որոշ համագաղային հիմնախնդիրների լուծման տեսանկյունից:

Բանալի բաներ. ընկալում, մշակույթի հանրային ընկալում, հաբիթուս, մշակութային կապիտալ, մշակույթի կառուցվածք, մշակույթի գործառույթներ, մշակույթի կարգավիճակ, մշակույթի համակարգային բնույթ:

Սույն հետազոտության նպատակն է ցույց տալ, թե ինչպիսի փոխառնչությունների մեջ են մշակույթի մասին հանրային ընկալումները և այն հիմնախնդիրներից ու մարտահրավերներից բաղկացած իրականությունը, որին առերեսվում ենք արդի Հայաստանում:

Հետազոտության հիմքում ընկած կանխադրույթն այն է, որ դժվարությունները, որոնք առկա են մեր հասարակությունում վերջին երկուս ու կես տասնամյակում՝ կապված երկրի առջև ծառացած մարտահրավերներին դիմագրավելու և նոր իրադրություններին ադապտանալու հետ, նշանակալի չափով հետևանք են մշակույթի այն ընկալումների, որոնք ձևավորվել են որոշակի իրականությունում և հանգամանքներում, բայց վերարտադրվում են այլ իրականությունում և բոլորովին տարբեր հանգամանքների առկայությամբ: Նշվածը ընկալման ու իրականության բախման յուրջ նախադրյալ է, որը հաճախ ուշադրության չի արժանանում:

* Նիկոլ Մարգարյանը Երևանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետի մշակութաբանության ամբիոնի դոցենտ է, ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի հայ ազգագրության բաժնի գիտաշխատող, պատմական գիտությունների թեկնածու: Մելինե Թորոսյանը AM Partners խորհրդատվական ընկերության վերլուծաբան է և հետազոտությունների համակարգող, պատմական գիտությունների թեկնածու:

Լրագրողական ու գիտական բազմաթիվ հրապարակումներում, սովորաբար, գոյություն ունեցող հիմնախնդիրներն ու մարտահրավերները հանգեցվում են ընկալումների հետ ուղղակի կապ չբացահայտող, և, ըստ էության՝ ածանցյալ բնույթի այնպիսի գործոնների, ինչպիսիք են, օրինակ, տնտեսությունը, քաղաքականությունը, վարչարարությունը:

Ուսումնասիրությունը հիմնվում է ՀՀ յոթ քաղաքներում (Վանաձոր, Գյումրի, Գորիս, Արտաշատ, Իջևան, Արմավիր, Երևան) անցկացված հետազոտությունների նյութի վրա, որը ձեռք է բերվել խորացված հարցազրույցների և ստանդարտ հարցաթերթային հարցումների միջոցով: Ինչպես ստանդարտ հարցումները՝ ամբողջությամբ, այնպես էլ խորացված հարցազրույցները՝ մասնակիորեն, ենթարկվել են վիճակագրական վերլուծության: Իրականացվել են 80 խորացված հարցազրույցներ և 230 ստանդարտ հարցումներ: Հետազոտությունն իրականացվել է 2012–2013 թթ.:

Նախ, հստակեցնենք թե ինչ ենք հասկանում «մշակույթի ընկալում» ասելով: Խաչամշակութային հետազոտողներ Դ. Կոֆը և Մ. Փարկը առաջարկել են ընկալման մի սահմանում, որն ըստ էության գործընթացային է. «Ընկալումը ներքին գործընթաց է, որի օգնությամբ ընտրվում, կազմակերպվում և մեկնաբանվում է արտաքին աշխարհի ինֆորմացիան»¹: Այլ խոսքով՝ մենք ինչն ենք նկատում (առանձնացնում) մեզ շրջապատող երևույթների մեջ, ինչ նշանակություն (կարևորություն) ենք վերագրում ընտրված երևույթներին և ինչպիսի վերաբերմունք է ենթադրվում ընտրված երևույթների նկատմամբ: Վերոհիշյալ սահմանման մեջ նշված՝ ընկալման երեք փուլերից կարելի է դուրս բերել ընկալման հետևյալ երեք առումները՝ կառուցվածքային, կարգավիճակային և համակարգային.

1. Մշակույթի կառուցվածքը (բովանդակությունը. ինչ է այն ներառում իր մեջ)
2. Մշակույթի կարգավիճակը (ինչպիսի նշանակություն է վերագրվում մշակույթին)
3. Մշակույթի համակարգային բնույթը (կապը տարբեր հիմնախնդիրների հետ)

1. Մշակույթի կառուցվածքը

Ինչն ենք մենք նկատում իբրև մշակույթ կամ իբրև երևույթներն ենք առանձնացնում իբրև մշակութային: Մշակույթի բովանդակությունը պարզելու նպատակով հարցվողներին ուղղվել են հետևյալ հարցերը.

1 Klopff D. W., Park M., Cross Cultural Communication: An Introduction to the Fundamentals. Seoul: Hanshin Publishing Co., 1982, p. 26.

- *Ինչ էք հասկանում «մշակույթ» ասելով:*
- *Թվեք գործունեության մի քանի ոլորտներ կամ ձևեր, որոնք ըստ Ձեզ կարող են համարվել մշակութային:*

Ստացված պատասխանների քանակական վերլուծությունը ամփոփված է թիվ 1 և 2 աղյուսակներում: Հարցերի բաց լինելու պատճառով ստացվել են բազմազան պատասխաններ: Այդուհանդերձ, չնայած արտաքուստ բազմազանությանը, պատասխանները բացահայտում են հարցվողների շրջանում մշակույթի բավականին սահմանափակ բովանդակային ընկալումը: Բովանդակային սահմանափակությունը նախ բացահայտվում է մշակույթի բաղկացուցիչների մակարդակում: Այստեղ գլխավորապես արտեֆակտեր են, արվեստի տարբեր ոլորտների գործունեության արդյունքներ: Պատասխաններում չեն ներկայացված կամ հազվադեպ են ներկայացված արժեքները, ծեսերը, ավանդույթները: Հազվադեպ են նաև հանրային ու միջանձնային տարբեր մակարդակի հարաբերություններին վերաբերող պատասխանները: Երկրորդ, հնչած պատասխաններում մշակութային փաստերը գերազանցապես ներկայացված են գործունեության արդյունքի ու ոչ թե գործունեության միջոցի տեսանկյունից: Այսինքն, նշված ֆենոմենները չեն դիտարկվում որպես որոշակի խնդիրների լուծման և որոշակի պահանջմունքների բավարարմանը հասնելու միջոցներ: Երրորդ, մշակույթը դիտվում է գլխավորապես իբրև բարձր արվեստի ու էլիտար ֆենոմեն և իբրև հասարակական գործունեության այլ ձևերից (օրինակ առօրեականության) անկախ մի բան:

Գործունեության ոլորտներին վերաբերող պատասխաններում ևս չունենք բազմաբնույթ պատասխաններ: Դրանք զանազան են, բայց վերաբերում են նույն ոլորտներին: Ամենամեծ տոկոսը պատասխանների մեջ կազմում են «Զգիտեմները» (տես աղյուսակ 2): Հարցվողները դժվարություն ունեն մշակույթն իբրև գործունեություն դիտարկելու հարցում: Ինչպես առաջին առման դիտարկման մեջ՝ մշակույթը չի դիտվում որպես միջոց: Հաճախականության տեսանկյունից մյուս մեծ թիվ կազմող պատասխանները կրկին վերաբերում են արվեստի ոլորտներին և արտեֆակտերին, որոնք ներկայացված են իբրև գործունեության արդյունքներ:

2. Մշակույթի կարգավիճակը (մշակույթին վերագրվող կարևորությունը)

Ինչպե՞ս ենք մենք կազմակերպում իբրև մշակութային ընտրված երևույթները կամ ի՞նչ տեղ ենք հատկացնում մշակութային երևույթներին՝ այլ երևույթների շարքում: Թիվ 1 և 2 աղյուսակներում կարելի է հանդիպել

պատասխանների, որոնք այս կամ այն չափով առնչվում են մշակույթի նշանակությանը: Դրանք հիմնականում պատկերացվում են մակրոսոցիալական մակարդակում և մասնավորապես՝ ազգային համատեքստում: Հետևաբար, անհրաժեշտություն կար հստակեցնելու թե նույն ազգային գոյատևման հեռանկարի տեսանկյունից մշակույթին ինչպիսի կարևորություն է վերագրվում: Այդ նպատակով, նախքան բուն հետազոտությունը, անցկացվել է հարցախույզ, որի արդյունքում առանձնացվել են հայ ժողովրդի գոյատևման և զարգացման համար կարևորություն ունեցող ոլորտները: Դրանք 12-ն են:

1. Զինված ուժեր	7. Կրթություն
2. Տնտեսություն	8. Մշակույթ
3. Արտաքին քաղաքականություն	9. Կրոն
4. Բնապահպանություն	10. Գիտություն
5. Սոցալախովություն	11. Օրենսդիր
6. Սպորտ	12. Իրավապահպան

Վերջինիս հիման վրա հարցվողներին առաջարկվել է հետևյալ փակ հարցը.

- *Նշված ոլորտներից որո՞նք են հատկապես կարևոր հայ ժողովրդի գոյատևման ու զարգացման համար (նշեք առավելագույնը երեք ոլորտ):*

Պատասխանների ամփոփումը ներկայացված է թիվ 3 աղյուսակում: Ըստ այդմ, իբրև ժողովրդի գոյատևման և զարգացման միջոց՝ մշակույթը կարևորել են հարցվողների ընդամենը 16.8%-ը: Հարցվողների պատասխաններում առավել մեծ կարևորություն է վերագրվում զինված ուժերին (74.7%), կրթությանը (43.7%), տնտեսությանը (41.6%): Ստացված պատկերը հստակեցման կարիք ունի: Նախ, զինված ուժերին, չնայած դրա կարևորության գնահատման բարձր աստիճանին, շատ կոնկրետ ու սահմանափակ գործառույթ է վերագրվում և ինչպես կոտեսներ թիվ 5 աղյուսակում ներկայացված պատասխաններում, նշված ոլորտը չի կապվում այն տարբեր հիմնախնդիրների հետ, որոնք ծառացել են մեր հասարակության առջև: Նույնը կարելի է ասել կրթության վերաբերյալ (տես թիվ 5 աղյուսակը): Ընդորում, կրթության պարագայում, պատասխանների այդչափ մեծ քանակը ստացվել է այն պատճառով, որ հարցվողների մի մասը ուղղակիորեն ներգրավված է կրթական գործընթացի մեջ և նրանք հիմնականում ուսանողներ են: Այնինչ, տնտեսության կարևորությունը, ի տարբերություն կրթության, ավելի համաչափ գնահատական ունի բոլոր

տարիքային խմբերի պատասխաններում (տես աղյուսակ 4): Բացի այդ, տնտեսությանն առավել մեծ դերակատարություն ու համապարփակ գործառույթներ են վերագրվում, ինչը մենք կտեսնենք թիվ 5 աղյուսակում, որը վերաբերվում է տարբեր հիմնախնդիրների հետ մշակույթի առնչությանը:

3. Մշակույթի համակարգային բնույթը

Ինչ փոխառնություններ ունեն մշակութային երևույթները այլ երևույթների հետ: Այդ նպատակով ընտրվել են մի շարք հիմնախնդիրներ որոնք առնչվում են քաղաքական, տնտեսական, առողջապահական, հոգեբանական, կրթական և այլ ոլորտներին: Հարցվողներին առաջարկվել է պատասխանել հետևյալ հարցին՝

● Նշված երևույթներից որո՞նք են կապված մշակույթի հետ:

Հաստատական կամ մերժողական պատասխանների դեպքում հարցվողներից պահանջվել է բացատրել թե ինչու են այդպես կարծում (տես՝ աղյուսակ թիվ 5): Հարցվողներին ներկայացվող հիմնախնդիրների որոշակիացման համար առանձնացվել են այնպիսիք, որոնք տվյալ ժամանակահատվածում (2012–2013 թթ.) առավել հաճախ են քննության առնվել ՀՀ զլմ-ներում: Դրանք են. ինքնասպանությունը, ամուսնալուծությունների թվաճը, տնտեսական ճգնաժամը, կոռուպցիան, էկոլոգիական ճգնաժամը, արտագաղթը, ծնունդների թվի նվազումը, աղքատությունը, գործազրկությունը, սրտանոթային և շնչառական ուղիների հիվանդությունների տարածվածությունը, կրթական համակարգում առկա խնդիրները:

Հատկապես հիմնախնդիրներին առնչվող վերոհիշյալ հարցի հետ կապված է, որ «բացահայտվում է» տնտեսական գործոնի համապարփակ բնույթը: Պատասխանների ամփոփման շնորհիվ պարզվում է, որ տնտեսական գործոնը ներկա է բոլոր հիմնախնդիրների պարագայում և մշտապես առավել կարևորների հնգյակում է (աղյուսակ 5): Այս դիտարկումը կարևոր է մեր հետագա եզրահանգումների համար: Ավելացնենք միայն, որ եզակի են այնպիսի պատասխանները որոնք վերաբերում են որևէ հիմնախնդրի և մշակույթի միջև կապին²: Հարցվողների բացարձակ մեծամասնությունը մերժել է նշված հիմնախնդիրների և մշակույթի միջև կապի գոյությունը: Չնայած հարցաթերթերը և խորացված հարցազրույցի հարցաշարը թաքնված կերպով հուշում է այդ կապի մասին, այնուամենայնիվ հարցվողների կողմից այդ կապը չի ընկալվում:

2 Օրինակ էկոլոգիական ճգնաժամին վերաբերվող պատճառների թվում նշվել է դաստիարակությունը:

Բացի տնտեսությունից, ինչպես կարելի է տեսնել թիվ 5 աղյուսակում ներկայացված առավել հաճախ հնչած պատասխանների շարքում, նշվել են նաև ղեկավարությունը, հոգեբանական գործոնները, ժողովուրդը և այլն: Խորացված հարցումներից պարզվում է, որ ղեկավարությունը մեղադրվում է գլխավորապես տնտեսական քաղաքականության մեջ: Այսինքն, նման պատասխանների մի մասը նույնպես կարելի է վերագրել տնտեսական գործոնին³:

4. Մշակույթի ընկալման տարբեր առումների հարաբերակցությունը

Ինչ առնչություն ունեն միմյանց հետ մշակույթի ընկալման վերը դիտարկված երեք առումները՝ մշակույթի բովանդակությունը, մշակույթին վերագրվող նշանակությունը և մշակույթի համակարգային մեկնաբանությունը: Ինչպիսի՞ ընդհանուր հիմքեր ունեն դրանք: Անմիջապես նկատենք, որ դրանց ընդհանուր հիմքը կազմում է այն ստրուկտուրացված փորձը, որը ձևավորվել է գլխավորապես խորհրդային ժամանակահատվածում և այն գիտելիքը, որ ձեռք է բերվել խորհրդային կրթական համակարգի և կոմունիստական գաղափարախոսության տարածման այլ լծակների միջոցով: Ֆրանսիացի սոցիոլոգ Պ.Բուրդյեն վերոհիշյալ երկու երևույթները (ստրուկտուրացված փորձը և գիտելիքը) բնորոշելու համար օգտագործում է *հաբիթուս* և *մշակութային կապիտալ* հասկացությունները: Ստրուկտուրացված փորձը ոչ նպատակադրյալ, ենթագիտակցական ճանապարհով և սոցիալիականացման ընթացքում ձևավորված նախահակումներն են, դիսպոզիցիաները, որոնք ունեն կայուն ու կրկնվող բնույթ⁴: Մա ըստ Պ.Բուրդյեյի ձևակերպման՝ հաբիթուսն է: Գիտելիքն, ի տարբերություն հաբիթուսի, ձեռք է բերվում նպատակադրված կրթական գործողությունների միջոցով և դրսևորվում է ինկորպորացված, առարկայական և ինստիտուցիոնալացված կապիտալների միջոցով, որոնք կազմում են մշակութային կապիտալի բովանդակությունը⁵: Այս երկու փորձերը, ըստ էության,

3 Ինչ վերաբերում է պատասխաններում ժողովուրդին իբրև մեղավոր դիտարկելուն, ապա պիտի խոստովանենք, որ այս դեպքում «ժողովուրդ» հասկացության համատեքստը միանշանակ ու հստակ չէ: Այսինքն, այն չի դիտվում իբրև որոշակի արժեքային կողմնորոշումներով և պատկերացումներով առաջնորդվող գործոն, ինչն ավելի մոտ կլինեք «ժողովուրդ» հասկացության մշակութային ընկալմանը: Ժողովուրդն իբրև գործոն նշած հարցվողները ավելի հաճախ նկատի ունեն «ժողովուրդ» երևույթի քաղաքական-հոգեբանական առումները, մասնավորապես, քաղաքական իշխանություններին անվերջ հանդուրժելու միտվածությունը, անճարությունն ու ընկճվածությունը և այլն:

4 *Бурдье П.*, Начала. М.: Socio-Logos, 1994, с. 28.

5 Երրորդ բաղադրիչը առարկայացված կապիտալն է:

այն գլխավոր պայմաններն են, որոնք կազմում են իրականության մեր ընկալումների հիմքը: Այսինքն, դրանք պայմանավորում են արտաքին աշխարհի ազդակների ընտրությունը, կազմակերպումը և մեկնաբանումը մեր կողմից: Մա ընկալման այն գործընթացն է, որն, ինչպես նշվել է վերը, նկարագրել են խաչամշակութային հետազոտողներ Կոֆը և Փարկը⁶:

Մեր հետազոտության համար առանձնահատուկ կարևորություն է ներկայացնում Պ.Բուրդյեյի այն դիտարկումը, որ հաբիթուսը կարող է դրսևորվել ինչպես անհատական, այնպես էլ խմբային մակարդակներում⁷: Խորհրդային հասարակության կազմակերպման բնույթը, դրա կոլեկտիվիստական սկզբունքները առավելպես նպաստել են հենց խմբային հաբիթուսի ձևավորմանը, որն արտացոլվում է խմբային նախահակումների դրսևորման բազմաթիվ փաստերում, մասնավորապես, անհատական մակարդակի և փոքր մասշտաբի մարտահրավերներն իբրև խմբային ընկալելը, դրանց դիմագրավումը խմբային մակարդակում կազմակերպելը, դիմագրավման պատասխանատվությունը գլխավորապես խմբի անունից հանդես եկող առաջնորդներին վերագրելը և այլն: Ըստ խորհրդային հաբիթուսի՝ խումբը ենթարկվում է վերևից իջեցվող որոշումներին, նրա անվտանգության, իրավական պաշտպանվածության, տնտեսական գործունեության, անգամ ժամանցի կազմակերպման հարցերը որոշվում է խմբի ղեկավարների նախաձեռնությամբ և հայեցողությամբ: Խումբ-առաջնորդ բնույթի հարաբերություններում առկա շատ կողմեր, անշուշտ բնորոշ են նաև ավանդական հասարակություններին, բայց խորհրդային շրջանում դրանք վերստին վերանայման ու խմբագրման ենթարկվեցին և հարմարեցվեցին կոմունիստական վարդապետության ոգուն: Խորհրդային հաբիթուսի արձագանքները կարծում ենք, տարբեր պատասխանների միջոցով ակներև են մեր ներկայացրած աղյուսակներում: Իբրև լրացում կարող ենք հղել մեր հարցումների ևս մի վիճակագրություն, որը վերաբերում է գործազրկության հիմնախնդրի մեջ ղեկավարությանը մեղադրելուն: Ինչպես կարելի է տեսնել պատասխանների ամփոփումից (տես աղյուսակ 6) «մեղադրողների» տոկոսն աճում է հարցվողների տարիքային աճին զուգընթաց: Այսինքն, մեղադրողների մեծ մասը խորհրդային հաբիթուսի կրողներ են: Հետխորհրդային շրջանում ծնվածների մեջ ղեկավարությանը մեղադրողների քանակն անհամեմատ փոքրաթիվ է:

6 Klopff D. W., Park M., նշվ. աշխ., էջ 26.

7 Современная социальная теория: Бурдьё, Гидденс, Хабермас. Новосибирск: Изд-во Новосибирского университета, 1995, с. 19.

Մշակութային կապիտալը, այնպիսի կենտրոնացված կառավարումով և ամբողջատիրական հասարակարգում, ինչպիսին խորհրդային հասարակարգն էր, նույնպես համապատասխանեցված էր վերը նշված տրամաբանությանը: Կրթական ֆորմալ և ոչ ֆորմալ գիտելիքը, որն առաջարկվում էր խորհրդային քարոզչամեքենայի կողմից՝ տարբեր փողանցքներով, կարևորում է առաջնորդի դերը, կոլեկտիվի ղեկավար ուժի նշանակությունը: Այդ քարոզչամեքենայի գաղափարախոսության մեջ հստակորեն տարանջատված էին տնտեսությունը, քաղաքականությունը, մշակույթը, ընտանեկան ու միջանձնային հարաբերությունները: Վերջիններիս (մշակույթ, ընտանեկան ու միջանձնային հարաբերություններ), կարելի է ասել, երրորդական դերակատարություն էր վերագրված, ինչը դրսևորվում էր նաև կրթական և գիտական դիսկուրսի շրջանակներում: Որպես ասվածի ապացույց կարելի է թեկուզ ուշադրություն դարձնել այն հանգամանքին, թե ինչպես են վերոհիշյալ ոլորտները ներկայացվում պատմության՝ դպրոցական ու բուհական դասագրքերում⁸: Դրանցում քաղաքական և տնտեսական պատմությանը՝ ծավալային առումով անհամեմատ ավելի շատ տեղ է հատկացված քան մշակույթին: Բացի այդ, դասագրքերում, սովորաբար ականատես ենք հետևյալ աստիճանակարգային հերթականությանը՝ նախ ներկայացվում է քաղաքական պատմությունը, այդուհետ՝ տնտեսական և վերջում միայն մշակույթի պատմությունը⁹: Իսկ առօրեական հարաբերություններն ու առօրեական մշակույթն առհասարակ բացակայում են: Ընդ որում, դասագրքերում ներկայացվող մշակույթի պատմությունը բովանդակության և կառուցվածքի առումով ներառում է այն ամենը, ինչ որ կարելի է տեսնել մեր անցկացրած հարցման պատասխաններում: Դրանք վերաբերում են գլխավորապես արվեստի տարբեր ոլորտներին, մասնակիորեն՝ նաև կրթական հաստատություններին:

Հաջորդ և շատ կարևոր դիտարկումը, որ վերաբերում է դասագրքերում ներկայացված քաղաքականություն-տնտեսություն-մշակույթ հարաբերությանը, բացահայտում է մի աստիճանակարգ, ըստ որի թե՛ քաղաքականությունը, թե՛ մշակույթը բերվում-հանգեցվում են որոշակի արտադրահարաբերություններին, որոնք ըստ էության կազմում են հասարակության տնտեսական գործունեության հիմքը: Սրա հիմքում, ինչպես դժվար չէ նկատել, ընկած է քաղաքականության ու մշակույթի նկատ-

8 Նշված միտումը շարունակվում է նաև այսօր, հենց նույն խորհրդային իներցիայով:

9 Նույն համամասնությունն իշխող էր նաև լրատվության մեջ:

մամբ տնտեսության բազիսային և առաջնային լինելու այն թեզը, որը ձևակերպել է Կ. Մարքսը և որը սրբազանացվել էր խորհրդային իշխանությունների կողմից¹⁰: Պատմության պարբերացումը ևս, համաձայն այդ տրամաբանության, ինչպես դպրոցական, այնպես էլ բուհական դասագրքերում, այսօր շարունակվում է ներկայացվել նշված ֆորմուլային համապատասխան՝ ըստ տնտեսական ֆորմացիաների: Մեր համոզմամբ, հենց սա է այն իրողության բուն պատճառը, որում արդի հիմնախնդիրներին առնչվող պատասխաններում, մեր հարցվողների մեծամասնությունը ամենակարևոր և համապարփակ դերակատարություն է վերագրում տնտեսությանը և տնտեսական գործոնին:

Մյուս կողմից, լսարանին՝ մշակույթի սահմանափակ ձևակերպումը և ներկայացումը, զրկում է այն ավելի լայն գործառույթներով ընկալելու հնարավորությունից, ինչն էլ թուլացնում է տարբեր հիմնախնդիրների և մշակույթի միջև կապեր տեսնելու կարողությունը: Մշակույթին, հանձին արվեստի ստեղծագործություններում պարփակված ոլորտի, վերագրվում են ընդամենը հոգևոր դաստիարակության և զարգացման դերակատարության գործառույթներ: Այդ տրամաբանությամբ է կառուցվել հանրային ընկալումը, որն ի վիճակի է միջավայրի երևույթների շարքում իբրև մշակույթ ընտրել սոսկ արվեստի ստեղծագործությունները, դրանց վերագրել երրորդական նշանակություն և բավարարվել միայն դրանք պահպանելու, թանգարանացնելու և ստեղծագործական տեխնիկական զարգացնելու մտահոգությամբ:

Այնինչ, մշակույթի գործառույթներն ավելի բազմազան և համապարփակ են քան գործունեության որևէ այլ ոլորտինը, այդ թվում նաև տնտեսությանը: Խնդիրն այն է, թե կառուցվածքային առումով մենք ինչ ենք դիտարկում մշակույթ կոչված ֆենոմենի մեջ: Մշակույթի ավանդական ընկալումը, այո՛, վարժեցված է եղել մշակույթի մեջ տեսնելու միայն արվեստայինը, ընդ որում՝ բարձրարվեստայինը¹¹: Արհեստավորական արտադրանքը վերագրվել է տնտեսականին: Ընտանեկան, միջանձնային հարաբերությունները՝ վերագրվել են հոգեբանության և մանկավարժության ոլորտին: Արժեքային պատկերացումները համարվել են բարոյագի-

10 Մարքսյան այդ թեզի փիլիսոփայական հիմքերը ստեղծվել են Գ. Հեգելի կողմից, որը Յ. Հաբերմասի դիտարկմամբ՝ մշակույթը համարում էր գործունեության արդյունք: Տե՛ս՝ *Хабермас Ю.*, Техника и наука как "Идеология". М.: Праксис, 2007, с. 28–29.

11 Նույնիսկ նեոմարքսիզմին հարող հեղինակները մշակույթի մեջ տեսնում են էլիտարը: Իսկ մնացածը քաղաքակրթական է: Տե՛ս օրինակ *Маркузе Г.*, Замечания к уточнению определения культуры. – В кн.: *Маркузе Г.*, Критическая теория общества. М.: Астрель, 2011, с. 77.

տական ֆենոմեններ, իսկ 'նորմերը' իրավական և այլն: Այսինքն, այն ամենը, որ ստեղծվել է մարդու կողմից և ըստ սահմանման՝ մշակութային է¹², հանրային հարթությունում չի ընկալվում որպես այդպիսին: Դրանք իբրև մշակութային են դիտարկվում միայն նեղ փորձագիտական շրջանակներում¹³: Բայց այն գիտելիքը, որը ներկայացվում է դասագրքերում և լրատվամիջոցներում և նպատակ ունի ձևավորելու մշակույթի վերաբերյալ հանրային պատկերացումներ, ըստ էության, չի ներառում մշակույթի վերոհիշյալ ասպեկտները:

Ինչ վերաբերում է մշակույթին վերագրվող կարևորությանը, մասնավորապես տնտեսականին այն ստորակարգելու միտմանը, ապա այդ դիրքորոշման քննադատությունը նույնքան հին է, որքան որ դիրքորոշման ձևակերպումը: Կ. Մարքսի այն հայտնի թեզը, թե տնտեսականն (արտադրահարաբերությունները) է կազմում ամեն գաղափարականի հիմքը, լուրջ հակափաստարկներով վիճարկել է դեռևս գերմանացի սոցիոլոգ Մ. Վեբերը իր «Բողոքական բարոյականությունը և կապիտալիզմի ոգին» աշխատությունում: Նշված աշխատությունում Վեբերը փորձել է ցույց տալ, որ տնտեսական գործունեության բնույթը, ինչպես նաև դրանում դրսևորվող հաջողություններն ու ձախողումները պայմանավորված են արժեքային որոշակի պատկերացումներով, որոնք ձևակերպվում են կրոնական վարդապետությունների շրջանակում¹⁴: Այսինքն, տնտեսական գործունեությունը բխում է մշակույթից, որպիսին տվյալ դեպքում հանդիսանում է կրոնական արժեքային պատկերացումը: Օրինակ, Վեբերը նկատում է, որ բողոքական հայտնի այն վարքականոնը, որ «ով իվիճակի է աշխատել ու չի աշխատում՝ մեղանշում է աստծո առջև», նպաստել է բողոքականների շրջանում գործարար հակումների դրսևորմանը և վերջիններիս մեջ ավելի շատ գործարարներ կան քան մյուս դավանանքների հետևորդների շրջանում¹⁵: Այլ արժեքային ձևակերպումներ, ինչպիսիք են հանդերձյալ կյանքի բացառումը և իբրև աստծո նախախնամության տակ գտնվելու ապացույց՝ այս կյանքում հաջողակ լինելը, նպաստել է բողոքական գործարարների (տվյալ դեպքում՝ գործարարության մեջ ձախողվածների) շրջանում ավելի

12 Մշակույթի մի շարք սահմանումներում մշակույթը սահմանվում է որպես վերկենսաբանական երևույթ: Տե՛ս օրինակ *Маркарян Զ. Շ.*, Очерки теории культуры. Ереван, 1969, с. 11.

13 Հիմնականում՝ ազգագրագետների և մշակութաբանների շրջանակում:

14 *Вебер М.*, Протестантская этика и дух капитализма. – В кн.: *Вебер М.*, Избранные произведения (пер. с нем.). М.: Прогресс, 1990, с. 61–135. տե՛ս նաև Вебер М., Хозяйственная этика мировых религий http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociology/vebobr/02.php, 18.06.2015.

15 Բողոքականների շրջանում ինքնասպանությունների տարածված լինելուն անդ-

հաճախ հանդիպող ինքնասպանության դեպքերին քան քրիստոնեական դավանանքի այլ ուղղություններին հետևող գործարարների շրջանում: Այսինքն, ինքնասպանությունը որպես սոցիալական ու անհատական հոգեբանական խնդիր, սերտորեն կապված է մշակութային որոշակի փաստի՝ արժեքային պատկերացման հետ:

Նմանապես չի կարող լինել սոցիալական համատեքստում արտահայտվող խմբային կամ անհատական բնույթի հիմնախնդիր, որը որևէ առնչություն չունենա մշակութային ֆենոմենների հետ: Սա վերաբերում է մեր հարցաթերթում ներգրավված բոլոր մյուս հիմնախնդիրներին՝ առողջական, ժողովրդագրական, իրավական, կրթական, քաղաքական և այլն: Սրտանոթային հիվանդությունների տարածվածությունը, էկոլոգիական ճգնաժամը, ամուսնալուծությունների թվաճը, ծնունդների նվազումը, արտագաղթը, գործազրկությունը, կոռուպցիան, կրթության ոլորտի խնդիրները, ձախողված քաղաքական ընտրությունները և բազմաթիվ այլ հիմնախնդիրներ պայմանավորված են արժեքային որոշակի պատկերացումներով, որոնք ընկած են մեր կոլեկտիվ հաբիթուսի և մշակութային կապիտալի հիմքում և պայմանավորում են մեր ընկալման գործընթացի բնույթը:

Բնականաբար, արդի իրականությունն այլևս և ուղղակիորեն այնպիսին չէ, ինչպիսին էր խորհրդային ժամանակահատվածում: Ներկա իրականության կառուցման գործընթացում հայտնվել են որոշակի կոնստրուկտներ, որոնք այլ իրականություն(ներ)ում ձևավորված (ի մասնավորի՝ արևմտյան քաղաքակրթական միջավայրերում) հաբիթուսի և մշակութային կապիտալի դրսևորումներ են: Դրանք հայտնվել են այն պատճառով, որ նախկին մշակութային կապիտալի և հաբիթուսի իրացման հնարավորությունները ապահովող հաստատություններից և նորմատիվ կաղապարներից շատերն այլևս գոյություն չունեն կամ կորցրել են նախկին գործառույթների մի մասը: Մեր իրականությունում հաստատվել փորձող այդ նոր, այսպես կոչված՝ հաբիթուսները և մշակութային կապիտալները, հիմնված են բավականին տարբեր և այլ բնույթ ունեցող նախահակումների, այլ գիտելիքների և հաստատությունների վրա: Մշակույթի վերաբերյալ տարածվել փորձող գիտելիքում այլևս մշակույթի դերակատարությունը չունի այն սահմանափակությունը, ինչը բնորոշ է խորհրդային մշակութային կապիտալի հիմքի վրա տրված պատասխաններին¹⁶: Այս նոր հաբիթուսի և մշակութային կապիտալի հիման վրա ձևավորված ըն-

րադարձել է Է. Դյուրկհեյմը: Տե՛ս *Дюркгейм Э., Самоубийство: Социологический этюд*, М.: Союз, 1998, с. 14, 61–62, 141 и др.

16 Օրինակ հայաստանյան բուհերի բոլոր ֆակուլտետներում 1996 թվականից իբրև պարտադիր առարկա դասավանդվում է մշակութաբանությունը:

կալումներում մշակույթը գլխավորապես արվեստի արտեֆակտների հավաքածու է: Այստեղ կարևորվում են բոլոր մակարդակների հարաբերությունները՝ քաղաքական, տնտեսական, իրավական, ազգակցական, միջանձնային և այլն: Հայտնվել են մշակույթին առնչվող նոր գիտելիքներ, որոնք ներկայանում են մինչ այդ բոլորովին անծանոթ հասկացությունների միջոցով, ինչպես օրինակ՝ ժողովրդավարական մշակույթ, քաղաքացիական արժեքներ, անհատական մշակույթ: Այդ գիտելիքում հաճախ մշակույթին ավելի բարձր տեղ է հատկացվում քան տնտեսությանը և քաղաքականությանը: Մշակույթ հասկացությունն այդ բառակապակցություններում հանդես է գալիս որպես որոշյալ: Առանձին դեպքերում մշակույթը հավակնում է մյուս բոլոր ոլորտները ներառել իր մեջ՝ հայտնվելով այդ ոլորտները *անվանող հասկացությունների* կազմում, ինպես օրինակ՝ քաղաքական մշակույթ, վարչարարական մշակույթ, կազմակերպչական մշակույթ, էկոլոգիական մշակույթ և այլն: Մշակույթի նման իմաստավորումը, անշուշտ փոխում է նաև մշակույթի, այսպես կոչված շարահյուսական բնութագիրը՝ արդյունքից այն վերածելով միջոցի:

Այդուհանդերձ, վերոհիշյալ կոնստրուկտները Հայաստանում դեռևս իրացման լուրջ դժվարություններ ունեն, որոնք պայմանավորված են դրանց հաբիթուսացման և կապիտալային ինստիտուցիոնալացման չափազանց դանդաղ գործընթացներով, ինչն էլ պայմանավորում է ընկալման և իրականության բախումն արդի պայմաններում: Օրինակ, մեր հարցվողների մեջ բավականին մեծ թիվ են կազմում այն գործազուրկները, որոնք հետխորհրդային շրջանում նպատակուղղված մշակութային կապիտալ են ձեռք բերել (կրթություն են ստացել) այնպիսի ոլորտներում, որոնց պահանջարկը ներկայի հայաստանյան շուկայում կամ այլևս չկա կամ շատ աննշան է: Ասել է թե՛ գործ ունենք խորհրդային ժամանակահատվածից ժառանգված իներցիայի հետ:

Մշակույթի սահմանափակ ընկալումը նպաստում է այն բանին, որ մարդիկ մշակույթը դիտեն իբրև արտաքին և իրենց առօրյա գործունեությունից անկախ երևույթ: Բազմաթիվ հիմնախնդիրներ, որոնք իրականում պայմանավորված են որոշակի մշակութային ֆենոմեններով՝ արժեքային պատկերացումներով և նորմավորված գործողություններով, չեն գիտակցվում իբրև այդպիսին և փոխարենը կապվում են հետևանք հանդիսացող արտաքին գործոնների հետ՝ մի դեպքում տնտեսական զարգացումների, այլ դեպքում՝ իշխանության կամքի և այլն: Սա, ինչ խոսք, նվազեցնում է այդ հիմնախնդիրների լուծման գործընթացում սուբյեկտային մասնակցությունը, արտաքին ազդակների ընտրության, կազմակերպման

և մեկնաբանման վերանայման հնարավորությունը: Ինչպես ճիշտ են նկատում կոնստրուկտիվ ստրուկտուրալիստները (որոնց ամենահայտնի ներկայացուցիչն է Պ. Բուրդյեն). «Անհնար է հաջողությամբ ամբողջապես փոխակերպել հասարակությունը, առանց հարիթուսի վերաձևավորման և միկրոսոցիալական պրակտիկաները ցանկալի ուղիով տանելու գործում հաջողության հասնելու»¹⁷:

ВЗАИМОСВЯЗЬ КУЛЬТУРЫ И НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМ
В СОВРЕМЕННЫХ АРМЯНСКИХ ОБЩЕСТВЕННЫХ
ВОСПРИЯТИЯХ

Никол Маргарян, Мелине Торосян

Резюме

В данной статье, базирующейся на материалах углубленных и стандартных опросов, делается попытка показать общественное восприятие культуры в Армении, выявить условия и факторы его формирования и тот потенциал восприятия культуры, который актуален с точки зрения решения некоторых общенациональных проблем.

Ключевые слова: восприятие, общественное восприятие культуры, габитус, культурный капитал, функции культуры, системный характер культуры.

THE INTERACTIONS OF CULTURE AND CERTAIN
CONTEMPORARY FUNDAMENTAL ISSUES
IN ARMENIAN PUBLIC PERCEPTIONS

Nikol Margaryan, Meline Torosyan

Summary

The article, based on in-depth interviews and standardized surveys, tried to demonstrate the state of contemporary Armenian public perceptions of culture, under what conditions and factors these were formed, and evaluates what potential do these hold from in terms of solving some nationwide issues.

Keywords: perspection, public perceptions of culture, habitus, cultural capital, structure of culture, functions of culture, status of culture, systemics of culture.

17 Кравченко С. А., Социология: Парадигмы через призму социологического воображения. М., 2002, с. 281.

Աղյուսակ 1

Ինչ եք հասկանում «մշակույթ» ասելով	%
1 թատրոն, կինո, երգ, գիր/գրականություն, պար, համերգներ, արվեստ, նկարչություն, քանդակ, արտասանություն, ազգային կոթողներ, թանգարան, ասույթները, ժող. գործիքներ, վանքեր	87.2
2 սովորույթ, կարծրատիպ, ավանդույթ, ծիսակատարությունները, սովորություն	10.1
3 դժվարանում եմ պատասխանել: Չգիտեմ	9.7
4 կրթությունը, գիտություն	8.2
5 մեր հայ ժողովրդի պատմությունը	6.7
6 արհեստ	4.4
7 անորոշ պատասխաններ. մշակույթը հիմա էն չի, իրանց ձեռքինա, կարում են փող աշխատել մարդկային արժեք, մեր հին ունեցվածքի պեղումները հայ ժողովրդի ընդհանուր խնդիրները, երկրի ինքնուրույնություն, ժողովրդի մտքի փայլատակում	4.2
8 ազգի դեմքը	4.0
9 կրոնը	3.6
10 գյուղատնտեսություն, տնտեսություն	2.6
11 սպորտ	2.7
12 կուլտուրա	2.2
13 ազգի ապրելակերպ	1.8
14 գրադարան	1.3
15 դաստիարակություն	0.9
16 կուլտուրայի վայրեր	0.9
17 մարդու զարգացվածության աստիճանը	0.9
18 ազգի դրսևորում	0.9
19 տուրիզմ	0.9
20 կրոնական մշակույթ	0.4
21 լեզվական մշակույթ	0.4
22 ամեն ինչ	0.4
23 մեր լեզուն	0.4
24 գեղագիտություն	0.4
25 գիտակ մարդկանց և նրանց ստեղծագործությունները չգնահատելը	0.4
26 տունը	0.4
27 ֆիզիկականը	0.4
28 բնապահպանություն	0.4
29 մարդու կեցություն	0.4
30 ազգային առանձնահատկություն	0.4

Աղյուսակ 2.

Թվեր գործունեության ոլորտներ կամ ձևեր, որոնք կարող են համարվել մշակութային	%	Թվեր գործունեության ոլորտներ կամ ձևեր, որոնք կարող են համարվել մշակութային	%
1 չգիտեմ	75.3	13 խաչ քանդակելը/խաչքար	1.2
2 երաժշտություն	9.4	14 դպրոցի դասաժամը	1.2
3 պարը	4.7	15 կրթությունը	1.2
4 ճարտարապետություն	4.7	16 թանգարանագիտություն	1.2
5 թատրոն	3.5	17 խոհանոց	1.2
6 Դժվարանում է պատասխանել	3.5	18 մարդկային փոխհարաբերությունները	1.2
7 արվեստ	3.5	19 լեզու	1.2
8 գրականություն	3.5	20 ծեսերի մասնակցել	1.2
9 նկարչություն	2.4	21 կարդալ	1.2
10 ազգային ֆոլկլոր	2.4	22 խոսել	1.2
11 ազգագրական ցանկացած քայլ	2.4	23 գրել	1.2
12 կինո նկարելը	1.2		

Աղյուսակ 3.

Հայ ժողովրդի գոյատևման ու զարգացման համար կարևոր ոլորտները	%
Զինված ուժեր	74.7%
Կրթություն	43.7%
Տնտեսություն	41.6%
Սոցիալական ապահովություն	22.6%
Արտաքին քաղաքականություն	22.1%
Կրոն	21.1%
Գիտություն	17.4%
Մշակույթ	16.8 %
Օրենսդիր	13.7%
Բնապահպանություն	11.1%
Իրավապահպան	6.3%
Սպորտ	3.7%

Աղյուսակ 4.

Հայ ժողովրդի գոյատևման ու զարգացման համար կարևոր ոլորտները	Տարիքային խմբեր				
	16-24	25-34	35-44	45-64	65-ից բարձր
Զինված ուժեր	24.8%	13.3%	13.9%	33.3%	14.5%
Կրթություն	32.0%	15.0%	19.0%	24.0%	10.0%
Տնտեսություն	19.2%	17.2%	14.1%	37.4%	12.1%
Սոցիալական ապահովություն	14.3%	10.2%	16.3%	38.8%	20.4%
Արտաքին քաղաքականություն	30.2%	13.2%	15.1%	32.1%	9.4%
Կրոն	40.0%	15.6%	11.1%	22.2%	11.1%
Գիտություն	28.9%	13.2%	10.5%	36.8%	10.5%
Մշակույթ	28.9%	15.8%	15.8%	26.3%	13.2%
Օրենսդիր	32.1%	7.1%	17.9%	25.0%	17.9%
Բնապահպանություն	13.0%	26.1%	13.0%	34.8%	13.0%
Իրավապահպան	13.3%	20.0%	26.7%	40.0%	0%
Սպորտ	50.0%	12.5%	12.5%	25.0%	0%

Աղյուսակ 6.

Ոլորտներ	Տարիքային խմբեր				
	16-24	25-34	35-44	45-64	65-ից բարձր
Գործազրկության պատճառով ղեկավարությունն է	14.6%	17.1%	22.0%	26.8%	19.5%

Աղյուսակ 5.

Հիմնական իրենքեր	Ամենից հաճախ նշվող պատճառները (%)					
	Հոգեկան վիճակը, սթրեսները	Տոցիալ-տնտեսական վիճակը	Իրար չհասկանալը	Թույլամոռությունը	Ապրելակերպը	Զգիտնա
Ինքնապատկերություն (26 պատասխան)	47.1	20.0	29.4	5.9	4.7	4.7
Անունայությունների թվաճը (22 պատասխան)	Մոցիալ-տնտեսական վիճակը 31.9	Իրար չհասկանալը	Իրար չհասկանալը	Աշխատանք չիներ	Այլ պետությունները	Ժամանակից շուտ ամուսնանալը 2.4
Տնտեսական ճգնաժամը	Ղեկավարություն, պետություն 32.9	Մոցիալ-տնտեսական վիճակը 17.6	Մոցիալ-տնտեսական վիճակը 17.6	Զգիտնա 27.1	Ժողովուրդը	Այլ պետությունները 3.5
Կոռուպցիան	Ժողովուրդը 27.1	Ղեկավարությունը	Ղեկավարությունը	Մոցիալ-տնտեսական վիճակը 18.6	Զգիտնա 15.3	Փողափրությունը 3.5
Էկոլոգիական ճգնաժամը	Ժողովուրդը 35.3	Այլ պետությունները	Այլ պետությունները	Ղեկավարությունը 17.6	Մոցիալ-տնտեսական վիճակը 9.5	Դատարարությունը 5.9
Արտագաղթը	Մոցիալ-տնտեսական վիճակը 50.6	Աշխատանք չիներ	Աշխատանք չիներ	Ապրելակերպը	Ղեկավարությունը	Զգիտնա 3.5
Ծնունդների թվի նվազումը	Մոցիալ-տնտեսական վիճակը 75.3	Աշխատանք չիներ	Աշխատանք չիներ	Այլ պետությունները	Ապրելակերպը	Ղեկավարությունը 2.4
Աղքատություն	Աշխատանք չիներ 32.9	Ղեկավարությունը	Ղեկավարությունը	Մոցիալ-տնտեսական վիճակը 20.0	Զգիտնա 9.4	Ժողովուրդը 3.5
Գործազրկություն	Ղեկավարությունը 48.2	Աշխատանք չիներ	Աշխատանք չիներ	Մոցիալ-տնտեսական վիճակը 11.8	Ժողովուրդը	Զգիտնա 5.9
Մրտանաթային և շահատական ուղիների հիվանդությունների տարածվածությունը	Հոգեկան վիճակը, սթրեսները 56.5	Մոցիալ-տնտեսական վիճակը 18.9	Մոցիալ-տնտեսական վիճակը 18.9	Ծխախոտ, ալկոհոլ, վատ սնունդ 16.5	Ապրելակերպը	Էկոլոգիական վատթար վիճակը 5.9
Կրթական համակարգում առկա խնդիրները	Զգիտնա 41.2	Ղեկավարությունը	Ղեկավարությունը	Մոցիալ-տնտեսական վիճակը 3.6	Ժողովուրդը	Կոռուպցիան 2.6